अगस्त्यो मैत्रावरुणिः। बृहस्पतिः। त्रिष्टुप्।

अनर्वाणं वृषभं मन्द्रजिह्वं बृहस्पतिं वर्धया नव्यमर्कैः।

गाथान्यः सुरुचो यस्य देवा आशृण्वन्ति नवमानस्य मर्ताः॥ १.१९०.०१

गाथान्यः- सामगाननेतारः। सुरुचः- रोचमानाः। नवमानस्य- स्तुवमानस्य। मर्ताः- संबन्धिनः। देवाः। यस्य- यस्यादेशम्। आशृण्वन्ति। तम्। अनर्वाणम्- अप्रतिद्वन्द्वम्। वृषभम्- वर्षकम्। मन्द्रजिह्वम्- मधुरभाषिणम्। नव्यम्- अभिनवं नौकामयं तारकम्। बृहस्पतिम्- गुर्वाख्यग्रहमाध्यात्मिके तु मेधाधिदैवतम्। अर्कैः- मन्त्रैः। वर्धय ॥१॥

तमृत्विया उप वाचः सचन्ते सर्गो न यो देवयतामसर्जि।

बृहस्पतिः स ह्यञ्जो वराँसि विभ्वाभवत्समृते मातरिश्वा॥ १.१९०.०२

ऋत्वियाः- यज्ञसंबन्धिन्यः। वाचः- श्रुतयः। तम्। उप सचन्ते- उपसङ्गता अभवन्। यः। सर्गः न- स्रष्टा सन्। देवयताम्- देवकामेभ्यः। असर्जि- फलं ससर्ज। बृहस्पतिः। सः। अञ्जः- भावव्यञ्जकः। विभ्वा- विभुः। अभवत्। ऋते- प्रकृतिनियतौ। मातरिश्वः- वायुः प्राणः। समभवत् ॥२॥

उपस्तुतिं नमस उद्यतिं च श्लोकं यंसत्सवितेव प्र बाहू।

अस्य क्रत्वाहन्योऽ यो अस्ति मृगो न भीमो अरक्षसस्तुविष्मान्॥ १.१९०.०३

उपस्तुतिम्- उपस्थानमन्त्रम्। नमस उद्यतिम्- अभिवादनम्। च। श्लोकम्- सावित्रीमन्त्रम्। बाहू- बाहुभ्यां दीयमानमर्घ्यम्। सवितेव- लोकस्रष्टा लोकमिव। प्र यंसत्- प्रकर्षेण कर्तुं यतते। अस्य- एतस्य। क्रत्वा- सन्ध्योपासनाख्यानुष्ठानेन। यः। अहन्यः- दिवसोपलक्षितदिव्यप्रज्ञासंबन्ध्यात्मसूर्यः। अस्ति- भवति। सः। मृगो न भीमः- बली सिंह इव प्रवृद्धः। अरक्षसः- नाशशक्तिभ्यामप्रधृष्यः। तुविष्मान्- प्रभूतः। अभवत्॥३॥

अस्य श्लोको दिवीयते पृथिव्यामत्यो न यंसद्यक्षभृद्विचेताः।

मृगाणां न हेतयो यन्ति चेमा बृहस्पतेरहिमायाँ अभि द्यून्॥ १.१९०.०४

अस्य श्लोकः - बृहस्पतिजप्तसावित्रीमन्त्रः। दिवि- आकाशे चित्ताकाशे वा। पृथिव्याम्- भूमौ शरीरे। ईयते- गच्छति। अत्यो न- अश्व इव। यंसत्- यतते। यक्षभृत्- हव्यवाहः। विचेताः- विशेषचेतनः। मृगाणां न- सिंहानां दन्ता इव। इमाः- एताः। बृहस्पतेः। हेतयः- आयुधभूतवाचो मन्त्रा वा। अहिमायान्- वृत्रमायाः प्रति ता जेतुम्। द्यून् अभि- दिवसान्यभिलक्ष्य। दैवीं प्रज्ञामभिलक्ष्येत्याध्यात्मिके। अभि यन्ति- गच्छन्ति॥४॥

ये त्वा देवोस्रिकं मन्यमानाः पापा भद्रमुपजीवन्ति पज्राः।

न दूढ्ये३ अनु ददासि वामं बृहस्पते चयस इत्पियारुम्॥ १.१९०.०५

बृहस्पते- मेधाधिदैवत। देव। ये पापाः पज्राः- ये बलवन्तः पापिनः। त्वा उस्रिकं मन्यमानाः- दोहनशीलस्त्वमिति चिन्तयन्तः। भद्रम्- त्वद्दत्तमभ्युदयम्। उपजीवन्ति- अनुभवन्तो जीवितुमिच्छन्ति। दूढ्ये- तेषु दुर्धीषु। वामम्- सुन्दरं वरम्। न अनु ददासि। पियारुम्- हिंसकम्। पीयतेर्हिंसाकर्मण इदं रूपम्। इत्- एव। चयसे- हन्सि॥५॥

सुप्रैतुः सूयवसो न पन्था दुर्नियन्तुः परिप्रीतो न मित्रः।

अनर्वाणो अभि ये चक्षते नोऽपीवृता अपोर्णुवन्तो अस्थुः॥ १.१९०.०६

सुप्रैतुः- शोभनगतेः। सुयवसः- शोभनसम्पदः। न पन्थाः- मार्ग इव। दुर्नियन्तुः- अप्रधृष्यस्य वीरस्य। परिप्रीतः- सुप्रीतः। न मित्रः- सखेव। बृहस्पतिर्भवति। ये। नः- अस्माकम्। अनर्वाणः- प्राणोपासनवियुक्ता अपि। अभि- अभितः। चक्षते- त्वदनुग्रहेण प्राणोपासनं प्राप्य सन्दर्शनं प्राप्नुवन्ति। ते। अपीवृताः- बद्धकपाटरुद्धा अपि। अपोर्णुवन्तः- उद्घाटितकपाटाः। अस्थुः- तस्थुः ॥६॥

सं यं स्तुभोऽवनयो न यन्ति समुद्रं न स्रवतो रोधचक्राः।

स विद्वाँ उभयं चष्टे अन्तर्बृहस्पतिस्तर आपश्च गृध्रः॥ १.१९०.०७

यम्। अवनयः न- साधनभूमिका इव। रोधचक्राः- वीचीमण्डलयुक्ताः। स्रवतः- नद्यः। समुद्रं न- सागरमिव। स्तुभः- मन्त्राः। यन्ति- गच्छन्ति। सः। विद्वान्- ज्ञानी। गृध्रः- अभिकाङ्क्षायुक्तः पक्षी मुमुक्षाप्रतीकः। गृधु अभिकाङ्क्षायाम्। बृहस्पतिः- मेधाधिदेवता। अन्तः। आपश्च- जीवोदकानि च। तरः- तत्तीरं सत्तामात्रमात्मानं च। अभ्युदयं निःश्रेयसञ्च। चष्टे- पश्यति ॥७॥

एवा महस्तुविजातस्तुविष्मान्बृहस्पतिर्वृषभो धायि देवः।

स नः स्तुतो वीरवद्धातु गोमद्विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम्॥ १.१९०.०८

एव- एवम्। महः- महात्मा। तुविजातः- बहुधा जातः। तुविष्मान्- बहुप्रणालीयुक्तः। वृषभः- वर्षकः। देवः। बृहस्पतिः। धायि- चित्ते धीयते। सः। स्तुतः- वन्दितः। नः- अस्मभ्यम्।

वीरवत्- वीर्ययुक्तम्। गोमत्- तेजोवत्। धनम्। धातु- धारयतु। इषम्- कमनीयं धर्मम्। वृजनम्- वर्जनीयमधर्मम्। विधिनिषेधप्रत्ययम्। जीरदानुम्- जयशीलदानम्। विद्याम ॥८॥

१९०

अगस्त्यो मैत्रावरुणिः। बृहस्पतिः। त्रिष्टुप्।

अनर्वाणं वृषभं मन्द्रजिह्वं बृहस्पतिं वर्धया नव्यमर्कैः।

गाथान्यः सुरुचो यस्य देवा आश्रृण्वन्ति नवमानस्य मर्ताः॥ १.१९०.०१

गाथान्यः- सामगाननेतारः। सुरुचः- रोचमानाः। नवमानस्य- स्तुवमानस्य। मर्ताः- संबन्धिनः। देवाः। यस्य- यस्यादेशम्। आश्रृण्वन्ति। तम्। अनर्वाणम्- अप्रतिद्वन्द्वम्। वृषभम्- वर्षकम्। मन्द्रजिह्वम्- मधुरभाषिणम्। नव्यम्- अभिनवं नौकामयं तारकम्। बृहस्पतिम्- गुर्वाख्यग्रहमाध्यात्मिके तु मेधाधिदैवतम्। अर्कैः- मन्त्रैः। वर्धय ॥१॥

तमृत्विया उप वाचः सचन्ते सर्गो न यो देवयतामसर्जि।

बृहस्पतिः स ह्यञ्जो वरांसि विभ्वाभवत्समृते मातरिश्वा॥ १.१९०.०२

ऋत्वियाः- यज्ञसंबन्धिन्यः। वाचः- श्रुतयः। तम्। उप सचन्ते- उपसङ्गता अभवन्। यः। सर्गः न- स्रष्टा सन्। देवयताम्- देवकामेभ्यः। असर्जि- फलं ससर्ज। बृहस्पतिः। सः। अञ्जः- भावव्यञ्जकः। विभ्वा- विभुः। अभवत्। ऋते- प्रकृतिनियतौ। मातरिश्वः- वायुः प्राणः। समभवत् ॥२॥

उपस्तुतिं नमस उद्यतिं च श्लोकं यंसत्सवितेव प्र बाहू।

अस्य क्रत्वाहन्योऽ यो अस्ति मृगो न भीमो अरक्षसस्तुविष्मान्॥ १.१९०.०३

उपस्तुतिम्- उपस्थानमन्त्रम्। नमस उद्यतिम्- अभिवादनम्। च। श्लोकम्- सावित्रीमन्त्रम्। बाहू- बाहुभ्यां दीयमानमर्घ्यम्। सवितेव- लोकस्रष्टा लोकमिव। प्र यंसत्- प्रकर्षेण कर्तुं यतते। अस्य- एतस्य। क्रत्वा- सन्ध्योपासनाख्यानुष्ठानेन। यः। अहन्यः- दिवसोपलक्षितदिव्यप्रज्ञासंबन्ध्यात्मसूर्यः। अस्ति- भवति। सः। मृगो न भीमः- बली सिंह इव प्रवृद्धः। अरक्षसः- नाशशक्तिभ्यामप्रधृष्यः। तुविष्मान्- प्रभूतः। अभवत्॥३॥

अस्य श्लोको दिवीयते पृथिव्यामत्यो न यंसद्यक्षभृद्विचेताः।

मृगाणां न हेतयो यन्ति चेमा बृहस्पतेरहिमायाँ अभि द्यून्॥ १.१९०.०४

अस्य श्लोकः - बृहस्पतिजप्तसावित्रीमन्त्रः। दिवि- आकाशे चित्ताकाशे वा। पृथिव्याम्- भूमौ शरीरे। ईयते- गच्छति। अत्यो न- अश्व इव। यंसत्- यतते। यक्षभृत्- हव्यवाहः। विचेताः- विशेषचेतनः। मृगाणां न- सिंहानां दन्ता इव। इमाः- एताः। बृहस्पतेः। हेतयः- आयुधभूतवाचो मन्त्रा वा। अहिमायान्- वृत्रमायाः प्रति ता जेतुम्। द्यून् अभि- दिवसान्यभिलक्ष्य। दैवीं प्रज्ञामभिलक्ष्येत्याध्यात्मिके। अभि यन्ति- गच्छन्ति॥४॥

ये त्वा देवोस्रिकं मन्यमानाः पापा भद्रमुपजीवन्ति पज्राः।

न दूढ्येऽ अनु ददासि वामं बृहस्पते चयस इत्पियारुम्॥ १.१९०.०५

बृहस्पते- मेधाधिदैवत। देव। ये पापाः पज्राः- ये बलवन्तः पापिनः। त्वा उस्रिकं मन्यमानाः- दोहनशीलस्त्वमिति चिन्तयन्तः। भद्रम्- त्वद्दत्तमभ्युदयम्। उपजीवन्ति- अनुभवन्तो

जीवितुमिच्छन्ति। दूढ्ये- तेषु दुर्धीषु। वामम्- सुन्दरं वरम्। न अनु ददासि। पियारुम्- हिंसकम्। पीयतेर्हिंसाकर्मण इदं रूपम्। इत्- एव। चयसे- हन्सि ॥५॥

सुप्रैतुः सूयवसो न पन्था दुर्नियन्तुः परिप्रीतो न मित्रः।

अनर्वाणो अभि ये चक्षते नोऽपीवृता अपोर्णुवन्तो अस्थुः॥ १.१९०.०६

सुप्रैतुः- शोभनगतेः। सुयवसः- शोभनसम्पदः। न पन्थाः- मार्ग इव। दुर्नियन्तुः- अप्रधृष्यस्य वीरस्य। परिप्रीतः- सुप्रीतः। न मित्रः- सखेव। बृहस्पतिर्भवति। ये। नः- अस्माकम्। अनर्वाणः- प्राणोपासनवियुक्ता अपि। अभि- अभितः। चक्षते- त्वदनुग्रहेण प्राणोपासनं प्राप्य सन्दर्शनं प्राप्नुवन्ति। ते। अपीवृताः- बद्धकपाटरुद्धा अपि। अपोर्णुवन्तः- उद्घाटितकपाटाः। अस्थुः- तस्थुः ॥६॥

सं यं स्तुभोऽवनयो न यन्ति समुद्रं न स्रवतो रोधचक्राः।

स विद्वाँ उभयं चष्टे अन्तर्बृहस्पतिस्तर आपश्च गृध्रः॥ १.१९०.०७

यम्। अवनयः न- साधनभूमिका इव। रोधचक्राः- वीचीमण्डलयुक्ताः। स्रवतः- नद्यः। समुद्रं न- सागरमिव। स्तुभः- मन्त्राः। यन्ति- गच्छन्ति। सः। विद्वान्- ज्ञानी। गृध्रः- अभिकाङ्क्षायुक्तः पक्षी मुमुक्षाप्रतीकः। गृधु अभिकाङ्क्षायाम्। बृहस्पतिः- मेधाधिदेवता। अन्तः। आपश्च- जीवोदकानि च। तरः- तत्तीरं सत्तामात्रमात्मानं च। अभ्युदयं निःश्रेयसञ्च। चष्टे- पश्यति ॥७॥

एवा महस्तुविजातस्तुविष्मान्बृहस्पतिर्वृषभो धायि देवः।

स नः स्तुतो वीरवद्धातु गोमद्विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम्॥ १.१९०.०८

एव- एवम्। महः- महात्मा। तुविजातः- बहुधा जातः। तुविष्मान्- बहुप्रणालीयुक्तः। वृषभः- वर्षकः। देवः। बृहस्पतिः। धायि- चित्ते धीयते। सः। स्तुतः- वन्दितः। नः- अस्मभ्यम्। वीरवत्- वीर्ययुक्तम्। गोमत्- तेजोवत्। धनम्। धातु- धारयतु। इषम्- कमनीयं धर्मम्। वृजनम्- वर्जनीयमधर्मम्। विधिनिषेधप्रत्ययम्। जीरदानुम्- जयशीलदानम्। विद्याम ॥८॥